

11. Философский словарь. — М.: Политиздат, 1968. — с. 214.
12. Философский словарь. — М.: Политиздат, 1986. — с. 278.
13. Философский энциклопедический словарь. — М.: Советская энциклопедия, 1983. — С. 365.
14. *Фейерабанд П.* Против методологического принуждения // Фейерабанд П. Избранные труды по методологии науки. — М., 1986.
15. Електронна точка доступу: khazarzar.skeptik.net/books/feyerab/metod/index.html.
16. *McCloskey D. N.* The Rhetoric of Economic Science.: Essays on Methodology. Boston, 1983.
17. *Caldwell B. J.*, Beyond Positivism: Economic Methodology in the twentieth century London, 1982.

Статтю подано до редакції 11.02.09 р.

УДК 330.55.001

Л. А. Петренко, канд. екон. наук, старш. викл.,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ЛОГІКА ЕВОЛЮЦІЇ УЗАГАЛЬНЮЮЧИХ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ

Розглянуто причини еволюції концепції економічного зростання та проаналізовано тенденції видозмінення узагальнюючого макроекономічного показника.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: економічне зростання, економічний розвиток, валовий внутрішній продукт.

Загальноприйнятим критерієм віднесення країни до співтовариства розвинених у 1950—1980 рр. вважався показник ВВП, тобто досягнутий рівень економічного зростання. Наприкінці ХХ століття його все частіше стали замінювати категорією економічного розвитку і дискутувати з приводу показників його вимірювання.

На сьогодні серед дослідників економічного зростання та розвитку дискусії точаться переважно в площині уточнення сутності поняття, визначень та інструментарію вимірювання макроеконо-

мічних показників. Водночас, сама дискусія найчастіше носить характер протиставлення нового економічного явища попередньому, тоді як логічною вбачається поступовість, еволюціонування самого поняття узагальнюючого макроекономічного показника і способу його вимірювання.

Відповідно, метою статті є пізнання логіки еволюції узагальнюючого, презентуючого результати розвитку націй, макроекономічного показника.

У ході дослідження ми спирались на наступне власне принципове припущення, а саме, що приналежність поняття¹ до певної сфери економічної науки визначає наявність системи атрибутів:

- визначення як віднайдення місця предмета (явища) у системі внутрішньо- і зовнішньопредметних зв'язків;
- способів виявлення характерних проявів існування предмета (явища);
- засобів його вимірювання, зокрема системи показників та критеріїв або нормативів.

Історично першою характеристикою результативності економіки країни був показник досягнутого рівня економічного зростання. Визначення економічного зростання і розвитку, існуючи одночасно, розрізнялись контекстом застосування. Так «розвиток» пов'язувався, як правило, з еволюцією або революцією і застосовувався для означення відповідних явищ у сфері гуманітарних, історико-філософських наук. Пізніше розвиток ототожнювався з НТП (науково-технічним прогресом) як нарощуванням знань і вдосконаленням техніки, а також з науково-технічною революцією (НТР) як «якісно новим етапом науково-технічного прогресу»². Таким чином, ми вважаємо за можливе припустити, що розрізняючи поняття НТП та НТР, у самому явищі розвитку економіки виокремлювалась кількісна і якісна складова.

У вітчизняній літературі економічне зростання переважно визначається «як кількісне збільшення та якісне вдосконалення за відповідний період результатів виробництва (товарів, послуг) та його основних факторів»³. Таким чином, бачимо, що визначення

¹ Поняття — логічно оформлена форма узагальнення предметів і явищ, в якій фіксуються суттєві якості предметів та явищ буття, їх найсуттєвіші зв'язки та відношення // *Погостинская Н. Н., Погостинский Ю. А.* Системный анализ финансовой отчетности. — СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 1999. — 96 с. — С. 10.

² Соціально-економічні проблеми НТР / О. О. Беляєв, М. І. Діба, В. І. Кириленко та ін. — К.: КНЕУ, 2004. — 198 с. — С. 6.

³ Див., наприклад: Політична економія: За ред. д-ра екон. наук, проф. К. Т. Кривенка. — К.: КНЕУ, 2001. — 508 с. — С. 316.

економічного зростання близьке до розуміння розвитку — також виокремлює *кількісну* та *якісну* складову.

Методологічну філософську основу такого «двомірного» тлумачення як економічного зростання, так і економічного розвитку становлять діалектичний закон переходу кількості в якість та закон єдності і боротьби протилежностей, що й знаходить прояв у нечіткості меж, неабсолютному розмежуванні матеріального (кількісного) та ідеального (якісного).

«Зростання» — категорія статистики («темпи зростання», «річний приріст», «факторний аналіз зростання» тощо). Але статистичне, математичне за змістом, поняття «економічне зростання» отримує гуманітарну інтерпретацію в наведеному вище визначенні. Крім того, в ході економічного аналізу статистичних даних прийнято виокремлювати вплив кількісного (збільшення обсягу задіяного ресурсу) і якісного (зростання продуктивності) факторів на результуючий (зовнішній) показник ВВП. Для цього, зокрема, може бути використана функція Р. Солоу: $Y = F(K, L)$ ¹: економічне зростання матиме місце, якщо будуть додані обсяги ресурсів K і L у заданій виробничій функції чи відбудеться зміна в самій виробничій функції у напрямку збільшення ефективності (зростання продуктивності) факторів виробництва. У відповідності з вищевикладеним ми робимо висновок, що показник економічного зростання (ВВП) традиційно розглядався як узагальнюючий результат дії кількісних і якісних факторів, а не просто як кількісний показник.

Тенденція до вирізнення категорій «економічне зростання» і «економічний розвиток» у вітчизняній науці сформувалась з поширенням перекладної макроекономічної літератури²: «Економічне зростання — це збільшення обсягів реального ВВП в одному періоді порівняно з іншим. Сутність економічного зростання полягає в розширеному відтворенні тих самих товарів і послуг з використанням незмінної технології. На відміну від економічного зростання, економічний розвиток можна визначити як перехід від одного стану економіки до іншого, коли в новому періоді не тільки збільшується виробництво тих самих товарів і послуг, але і має місце виробництво... з використанням нових технологій. Економічне зростання може відбуватися і за умов відсутності економічного розвитку, в той час, як економічний розвиток без економічного

¹ Ця функція фіксує максимальний річний випуск продукції (Y), який можна отримати при задіяних ресурсах капіталу (K) і праці (L). [Бажал Ю. М. Економічна теорія технологічних змін. — К.: Заповіт, 1996. — 240 с.]

² Див., наприклад: Долан Дж. Э. Макроэкономика. — М., 1994.

зростання не можливий»¹. Тут ми звертаємо увагу на те, що, виходячи з вищенаведеного визначення, економічне зростання — обов'язкова, але не достатня умова економічного розвитку; економічне зростання — лише етап накопичення *кількості*, яка, накопичившись, переходить у *якість* — економічний розвиток.

Ми вважаємо, що саме поширення такого «роздільного» розуміння кількісної і якісної складових економічного зростання (розвитку) у науці, логічно, підвело до думки про непридатність як ВВП, так і ВВП² у ролі узагальнюючого макроекономічного показника. З іншого боку, валовий продукт — неабсолютний критерій, оскільки рівень виробництва товарів і послуг у країні є хоча й необхідною, але не достатньою умовою для розвитку людини: розвиненість країни визначається якістю життя, яке не може бути зведене лише до економічних показників, оскільки доступність освіти, здоров'я, незабруднене навколишнє середовище, безпека і т. д. — важливі умови повноцінного життя³. Саме тому сьогодні змодельовані і використовуються на практиці різні системи вимірювання рівня розвиненості країни, в яких ВВП не є результатом показником⁴. Таким чином, одним з основних на-

¹ Савченко А. Г., Пухтаєвич Г. О., Тітьонко О. М. Макроекономіка: Підручник. — К.: Либідь, 1999. — 288 с. — С. 264.

² Самим крупним показником у СНР є валовий національний продукт (ВВП або GNP gross national product). Він включає вартість всіх кінцевих товарів та послуг, вироблених громадянами країни за рік. Тобто, до вартості всієї кінцевої продукції, виробленої в країні за рік, слід додати вартість всієї кінцевої продукції, виробленої громадянами країни за кордоном, і вирахувати вартість всієї кінцевої продукції, виробленої в цій країні іноземцями.

Дуже схожим з показником ВВП є валовий внутрішній продукт (ВВП або GDP — gross domestic product). Саме він використовується в офіційній статистиці з 1993 року. ВВП враховує вартість усіх кінцевих товарів і послуг, вироблених у країні за рік як її громадянами, так і іноземцями. Економісти вважають, що різниця між ВВП та ВВП незначна в силу того, що вартісні обсяги експорту і імпорту кожної країни приблизно однакові. Оскільки оплата імпортованих товарів відбувається в основному за рахунок експортної виручки.

Разом з тим, міжнародні організації рекомендують використовувати в статистичній звітності саме показник валового внутрішнього продукту. Тому надалі для позначення валового продукту ми також будемо використовувати показник ВВП.

³ Це знайшло відображення в нових концепціях розвитку, які широко обговорюються в економічній літературі. Особливу зацікавленість викликають концепції розвитку людини [Доклад о развитии человека за 1998 г. Нью-Йорк: Оксфорд Юниверсити пресс.; Доклад о развитии человеческого потенциала в Российской Федерации. 2000 г. — М.: Права человека.] Перша — розроблена в ООН в основному економістами та соціологами. Друга — заснована на природньо-науковому, еволюційному підході до описання стійкості розвитку в Екосі (глобальній схемі «людина-суспільство-природа»). Сутність природньо-гуманітарної проблеми розвитку людини в обох концепціях єдина і може бути відображена формулою: економіка — не мета, а засіб розвитку людини.

⁴ Див, наприклад: «Доклад о развитии человеческого потенциала в Российской Федерации. Год 2001.» ПРООН. — М., 2002.

прямків еволюції узагальнюючого макроекономічного показника являється його поліструктуризація: заміна єдиного показника (ВВП) системою вимірників.

Як було зазначено вище в нашому принциповому припущенні, будь-яка економічна категорія (поняття) реалізує себе у визначенні предмету (явища) і інструментарії його виявлення та вимірювання. Згідно з прийнятим у вітчизняній літературі визначенням, економічне зростання — це, як вже говорилося нами вище, кількісне збільшення та якісне вдосконалення за відповідний період результатів виробництва (товарів, послуг) та його основних факторів. Зазначене визначення не є предметом дискусії: непорозуміння виникають при співставленні дефініцій економічного зростання вітчизняних і зарубіжних авторів, оскільки підхід останніх полягає в ототожненні *поняття* економічного зростання з *інструментарієм* вимірювання його параметрів, а саме — з ВВП. Тому, на нашу думку, результатом «старіння» показника ВВП (яке є природнім) стає звуження самого поняття економічного зростання і найменування явища, яке воно означало, економічним розвитком.

Саме тому сьогодні для вимірювання рівня економічного розвитку використовуються різні показники. Наприклад, показник індексу розвитку людського потенціалу (ІРЛП), запропонований ООН, розраховується як середнє арифметичне трьох часткових індексів: середньої тривалості життя, рівня освіти та ВВП¹. Інститутом прикладного системного аналізу НАН України запропоновано показник індексу стійкого розвитку, який розраховується як сума економічного, екологічного і соціального індексів з відповідними ваговими коефіцієнтами². Бачимо, що в сукупному показнику рівня розвитку частка власне економічного показника знизилась до однієї третини, що, на нашу думку, зменшує підстави називати сам розвиток суто економічним: він рівною мірою є і соціальним, і екологічним.

Крім того зміна макроекономічних *концепцій* не позбавлена практичного сенсу, оскільки, орієнтуючись на максимізацію (у межах безпечних від «перегріву» економіки) темпів росту ВВП, зосереджуючись на результаті — цільовому показнику ВВП, концепція економічного зростання страждала недостатністю уваги до способів його досягнення, невпинно експлуатуючи екосис-

¹ Там само.

² Згуровський М. Україна в глобальних вимірах стійкого розвитку.

темні фактори. Натомість, концепція економічного розвитку концентрує увагу не на цілі (не в останню чергу тому, що вона вже не є однозначно вимірюваним кількісним показником ВВП), а на засобах, які стають «критичними» унаслідок вичерпання джерел природних ресурсів і катастрофічності наслідків техногенних процесів.

На сьогодні класичний узагальнюючий показник економічного зростання (ВВП), що демонструє результати виробництва (товарів і послуг), вимагає розгляду під іншим кутом зору, оскільки загальною тенденцією розвитку економіки є зміщення центру виробництва з матеріального сектору в нематеріальний (пропорції між внеском виробництва товарів та надання послуг у структурі ВВП в останні десятиліття суттєво змістились у бік останніх). На відміну від сектора матеріального виробництва, де в ціноутворенні суттєву роль відіграють об'єктивні фактори (вартість сировини, енергоємність виробництва тощо), основою ціноутворення на ринку послуг є суб'єктивна цінність товару. Відповідно, сам показник ВВП, як результат обчислення переважно вартості послуг, природнім шляхом стає більшою мірою *суб'єктивним*, тобто *якісним*, показником.

Якщо матеріальне виробництво обмежене, з одного боку, фізичними запасами ресурсів, а з іншого — фізичними можливостями людини щодо споживання матеріальних благ, то «ресурси» для надання послуг практично безмежні. Крім того, мистецтво, освіта, фундаментальні наукові дослідження та багато інших послуг не обмежені фізичними властивостями щодо часу і місця їх споживання. Все це, на нашу думку, створює передумови до стійкого збільшення частки послуг в ВВП, а значить і до подальшого *поглиблення суб'єктивності* останнього.

Зміна пропорцій між виробництвом товарів і наданням послуг — частковий прояв загальної закономірності встановлення примату гуманітарної складової життя суспільства на зміну технічній. «Інженерний» погляд на світ, який панував у ХХ ст., виявився не достатньо дієвим, оскільки «алгоритмізації і математичному дослідженню піддається на сьогоднішній час менш як 1 % реально існуючих систем»¹. Відповідна і рефлексія в методології науки: поширення застосування якісних показників.

На нашу думку, змінилось і саме розуміння якісного показника в економіці. Якщо традиційно під кількісним показником ро-

¹ *Ивахненко А. Г. Кибернетическая система с комбинированным управлением. — К., 1967. — С. 494.*

зуміли кількість певного ресурсу, то якісний показник описував інтенсивність (якість) його використання. Так, відомий якісний показник продуктивності праці визначається як «кількісне відношення обсягу (маси) виробленого продукту (послуг) до затрат праці, затраченої на їх виготовлення»¹. На сьогодні поширилась тенденція до ототожнення з «кількісним» кількісно вимірюваного показника (тобто того, який можна визначити шляхом прямого обрахунку або опосередковано, але при наявності об'єктивних статистичних даних, достовірно). Під якісним стали розуміти показник, що презентує певні якості об'єкта, процесу чи явища, оцінені з позицій суб'єктивних вподобань експерта (наприклад, дизайн чи зручність) — все те, що не піддається прямій кількісній оцінці з використанням традиційних шкал вимірювання: грошової та натуральної.

ВВП, поглибивши ступінь власної суб'єктивності, залишився статистичним кількісним показником, вимірюваним за допомогою грошової одиниці. При цьому засобом формування і розрахунку показника є ринковий механізм, скорегований з допомогою важелів державного регулювання; але як відомо, він забезпечує реалізацію цілей учасників ринку, а не суспільства в цілому. Цілі ж розвитку суспільства в цілому і людини зокрема не є виключно меркантильними (ринковими) цілями, а значить не повинні презентуватись грошовим (ринковим) показником.

Принципом мирного цілеспрямованого розвитку суспільства є збалансування інтересів його членів: інтересів економічних, культурних, політичних і т. д. Математично, необхідною умовою збалансування показників, що описують різні ознаки об'єкту, процесу чи явища, є приведення їх до однієї одиниці вимірювання. Для забезпечення порівнянності кількісних і якісних показників грошова одиниця не є придатною, оскільки якісні показники суб'єктивні за своєю природою, і тому важко піддаються грошовій оцінці. Саме тому, на нашу думку, кінцевим, балансуєчим показником закономірно стає «безрозмірна» одиниця (як абсолютний показник) або *пункт рейтингу* (як відносний). Підтвердженням тому є поширення індексів та рейтингів конкурентоспроможності країн².

¹ Башиянин Г. І., Лазур П. Ю., Медведєв В. С. Політична економія. — К.: Ніка-Центр Ельга. — 2000. — 528 с. — С. 34.

² Ксав'є Сала-и-Мартин, Дженнифер Бланке, Маргарета Дзенік Хану, Тьєрри Гейгер, Ірене Міа, Фіона Пауа. Глобальний індекс конкурентоспособности. Измерение продуктивного потенциала стран (2006—2007). // <http://www.feg.org.ua/ru/article/6.html>

Принцип «економіка — не ціль, а засіб розвитку людини» виражає квінтесенцію сучасної макроконцепції: метою функціонування економіки є розвиток людини. Відповідно, критерієм досягнення цієї мети виступає об'єктивний результат — рівень розвитку — і суб'єктивна задоволеність досягнутим.

Можна сказати: людина з її суб'єктивними психологічними характеристиками сучасною економічною наукою визнана достатньо об'єктивним «вимірювальним пристроєм». Глибинною методологічною основою цьому послужила теорія ноосфери В. Вернадського, яка, як одне з основних положень, зазначає: живе є первинним в світі, вся нежива матерія походить від живої, і аж ніяк не навпаки¹. З цього витікає закономірна для сучасної науки зміна «точки відліку»: суб'єктивне — це найбільш об'єктивне, оскільки воно *живе*.

Суб'єктивні характеристики людини протягом ХХ століття перебували в центрі уваги гуманітарних наук, зокрема психології та екзистенціальної філософії (З. Фрейд, Е. Фромм, А. Камю, К. Леонгарда, Г. Юнга та ін.). З встановленням примату гуманітарної складової життя над технічною надбання означених наук продовжують збагачувати методичний інструментарій економіки, сприяючи утвердженню методів суб'єктивної оцінки.

В поширенні різносуб'єктної, різноцільової оцінки розвитку економіки можна побачити тенденцію взаємозближення методології гуманітарних і точних наук. Так, у фізиці положення об'єкта завжди обумовлюється обраною системою відліку². Закономірно, те, з якою швидкістю і в якому напрямку рухається об'єкт, залежить від розміщення спостерігача, а останнє — від цілей спостереження: «вибір системи відліку залежить від цілей дослідження»³. Тобто, по-перше, виявити і виміряти розвиток можна лише з суб'єктивних позицій, а по-друге, плюралізм систем відліку є об'єктивним явищем.

На сьогодні одним з основних методичних засобів науки стали експертні оцінки. При чому експерт оцінює не лише якості еко-

¹ Вернадский В. И. Труды по философии естествознания.

² Система відліку в механіці — сукупність системи координат і часу, пов'язаних з тілом, по відношенню до якого вивчається рух (чи рівновага) будь — яких інших матеріальних точок чи тіл. Будь — який рух являється відносним, і рух тіла слід розглядати лише по відношенню до якого-небудь іншого тіла (тіла відліку) або системи тіл. (Не можна сказати, наприклад, що Місяць рухається взагалі, можна лише визначити його рух відносно Землі або Сонця і зірок і т. д.)

³ Хайкин С. Э., Физические основы механики. — М., 1963. — § 7, 16; Айзерман М. А., Классическая механика. — М., 1974. — Гл. 1, § 1, гл. II, § 2

номічного об'єкту (колір, смак, дизайн), але й оцінює, «зважує» кількісні, виміряні з застосуванням методів точних наук, параметри економічного об'єкта з точки зору правомірності застосування самого показника як дієвого засобу вимірювання стану об'єкта або явища, несуперечності цілей вимірювання показника і цілей експертної оцінки результатів вимірювання тощо. З цього ми робимо висновок, що характерною особливістю сучасної економічної методології стає *поширення якісної (експертної) оцінки кількісних показників*.

Як доводилось нами вище, просторово-часовий показник розвитку, логічно, стає суб'єктивним. Спробуємо виокремити часову і просторову складові означеної суб'єктивності:

— *часова суб'єктивність* оцінки обумовлена плином часу, зміною закономірностей певних явищ і стану предметів, зміною поколінь та частково нівелюється шляхом застосування різноманітних методик приведення показника до теперішнього часу: за допомогою дисконтування, корегування на коефіцієнт інфляції, мультиплікації з урахуванням норм капіталізації тощо;

— *просторова суб'єктивність* оцінки поширюється разом з ростом варіантів (таких, що мають рівне право на існування) розвитку економічного об'єкта і є свого роду синонімом поліцентричності світу.

В поліцентричності світу можна побачити активну протидію однополюсності, тяжінню до усереднення, нівелювання соціально-культурних особливостей країн. Ми вважаємо, що на методологічному рівні в пріоритеті суб'єктивної оцінки економічного розвитку реалізують себе принципи демократії і толерантності сучасного цивілізованого світу. А значить, вибір різних точок відліку (за аналогією з фізикою) в оцінці є не просто виправданим, а пріоритетним.

Підводячи підсумки проведеному дослідженню, зазначимо, що узагальнюючий макроекономічний показник еволюціонує в напрямку суб'єктивізації власного змісту. Остання засновується на встановленні примату гуманітарної складової життя суспільства на зміну технічній, необхідності врахування розвитку не лише економічної, але й інших сторін розвитку країни. Відповідно, напрямком еволюції узагальнюючого макроекономічного показника стає його поліструктуризація: заміна єдиного показника (ВВП) системою вимірників. І тут пріоритет у дослідженнях на найближче майбутнє — за обґрунтуванням способів всебічної оцінки роз-

витку різноцільових систем макрорівня (у першу чергу країн), результати якої б, водночас, і розкривали суб'єктивні особливості розвитку конкретної країни, і були придатними для проведення міжкраїнних співставлень та порівняльного аналізу їх розвитку.

Література

1. *Айзерман М. А.* Классическая механика, М. — 1974.
2. *Башиянин Г. І., Лазур П. Ю., Медведев В. С.* Політична економія. — К.: Ніка-Центр Ельга, 2000. — 528 с.
3. *Вернадський В. І.* Труды по философии естествознания. — М.: Наука, 2000. — 504 с.
4. Доклад о развитии человека за 1998 г. — Нью-Йорк: ПРООН, Оксфорд Юниверсити Пресс, 1998.
5. Доклад о развитии человеческого потенциала в Российской Федерации за 2001 год / Под общ. ред. проф. С. Н. Бобылева. — М.: Интер-Диалект+, 2002.
6. *Долан Э. Дж., Линдсей Д.* Макроэкономика. — СПб., 1994.
7. *Згуровський М.* Україна в глобальних вимірах стійкого розвитку // Дзеркало тижня № 6 (585) 18—24 лютого 2006 р.
8. *Ивахненко А. Г.* Кибернетическая система с комбинированным управлением. — К., 1967.
9. *Кондаков Н. И.* Логический словарь-справочник. — М.: Наука, 1975. — 720 с.
10. *Ксавье Сала-и-Мартин, Дженнифер Бланке, Маргарета Дзеник Хану, Тьерри Гейгер, Ирене Миа, Фиона Пауа.* Глобальный индекс конкурентоспособности. Измерение продуктивного потенциала стран (2006—2007). Всемирный экономический форум. // <http://www.feg.org.ua/ru/article/6.html>
11. *Погостинская Н. Н., Погостинский Ю. А.* Системный анализ финансовой отчетности. — СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 1999. — 96 с.
12. Політична економія: За ред. д-ра екон. наук, проф. К. Т. Кривенка. — К.: КНЕУ, 2001. — 508 с.
13. Соціально-економічні проблеми НТР / О. О. Беляєв, М. І. Диба, В. І. Кириленко та ін.. — К.: КНЕУ, 2004. — 198 с.
14. *Савченко А. Г., Пухтаєвич Г. О., Тітьонко О. М.* Макроекономіка: Підручник. — К.: Либідь, 1999. — 288 с.
15. *Хайкин С. Э.* Физические основы механики. — М.: Наука, 1971.

Статтю подано до редакції 03.02.09 р.